



**Beliefs and practices
developped around the wild
rue (Peganum Harmala)
(Examples of Bozova,
Eyyübiye and Harran)**

**Üzerlik bitkisi çevresinde
gelişen inançlar ve
uygulamalar
(Bozova, Eyyübiye ve Harran
Örnekleri)**

Berivan Vargün¹

Abstract

The research conducted with 68 women living in Bozova, Eyyübiye and Harran countries of Şanlıurfa and with 9 herbalists who work in the city centre of Şanlıurfa. All of the interviewed women, except for one, are married; the one who is not married is 23 years old and newly divorced. Most of the women experienced prearranged marriages or they married by taking their family's blessing. Women who are not married by prearranged marriages are married to their relatives. Women's age vary between 18-73. Except 2 of these 9 women interviewed in the scope of the research live on the countryside. In our research, the wild rue, which is commonly used in daily life in Bozova, in Eyyübiye and in Harran of Şanlıurfa, is examined. The questions of which purposes it is being used and the beliefs, rituals and practices which developed around the wild rue are analysed. In our research, analysing the practices and rituals developed around the wild rue is important since it shows plant's field of application in a culture.

Keywords: Tradition; Ritual; Belief; Evil Eye; Healing.

[\(Extended English abstract is at the end of this document\)](#)

Özet

Araştırma Şanlıurfa iline bağlı Bozova, Eyyübiye ve Harran ilçelerinde yaşayan 68 kadın ve Şanlıurfa ili merkezinde aktarlık yapan 9 aktarla gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan kadınların 1'i hariç hepsi evlidir, evli olmayan 1 kadın ise 23 yaşında ve henüz boşanmıştır. Kadınların büyük bölümü görücü usulü ve aile onayıyla evlenmişlerdir. Görücü usulü dışında, kendi aralarında anlaşarak evlenenlerin eşleri ise akrabalarıdır. Kadınların yaşları 18-73 arasında değişmektedir. Araştırma kapsamında görüşülen kadınların 2'si hariç hepsi ilçelerde yaşamaktadır. Çalışmamızda, Şanlıurfa ili Bozova, Eyyübiye ve Harran ilçelerinde günlük hayatta sıklıkla kullanılan üzerlik bitkisinin hangi amaçlarla kullanıldığı, üzerlik bitkisi etrafında gelişen inanç, ritüel ve uygulamaların neler olduğu değerlendirilmiştir. Çalışmamızda üzerlik bitkisi etrafında gelişmiş pratikler ve ritüellerin incelenmesi kültür içindeki bir uygulamanın yerini göstermesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Gelenek; Ritüel; İnanç; Nazar; Sağaltım.

¹ Ph.D., Social Anthropologist, berivanvargun@yahoo.com

GİRİŞ

İnsanoğlu kendisini etkileyen unsurlara karşı tarihsel ve kültürel süreç içerisinde çeşitli anlamlar ve değerler yüklemiştir. Kendince yüklediği bu anlamlar ve değerleri çeşitli pratiklerle ifade etmiş ve kültürel miras yoluyla kuşaktan kuşağa aktarmıştır. Aktarılan bu kültürel birikim içinde doğaya ait unsurlar, önemli bir yer tutmaktadır.

İnsan, doğada kendinden daha güçlü ve farklı şeylerle karşılaştığında bunlara bir kutsiyet atfetmiş ve bu unsurları sembolleştirmeye başlamıştır. Açıklanamayan durumlara, zorluklara, hastalıklara karşı geliştirdiği çözümler içinde, kültürel miras yoluyla kendisine aktarılan ve sembolize edilen doğaya ait unsurlar yer almaktadır. Simgeler çok seslidir ve pek çok şeyi temsil edebilirler (Morris, 2004:391). Efsane ve imgeler tamamen eski insan tarafından kendiliğinden yapılmış keşifler değil de, bazı insan toplumları tarafından iyice sınırlandırılan, yoğrulan ve taşınan bir kültürel bütünü yaratırlardır. Bu tarz yaratıların bazıları kendi köken ocaklarından çok uzaklara yayılmışlar ve onları başka türlü tanımayacak olan halklar ve toplumlar tarafından özümsemişlerdir (Eliade, 1992: 10-11). Simgelerin kökleri vardır. Benzetmeler sadece imgelerin dilsel yüzeyidir ve onlar güçlerini insan tecrübesinin derinliklerinden alırlar (Obeyesekere: 2011:398) ve çeşitlilik göstermelerine rağmen bir takım ortak öğelere sahiptirler (Ateş 2014:19). Korumaya yönelik imgeler; iklimlere, çevreye, mevcut malzemelere, geleneksel inançlara vb. göre farklılık göstermektedir (Bruhl'den Akt: Bulut, 2014:421).

Tıp, büyü ve din, insanların kendilerini çevreleyen dünya karşısındaki davranışlarını belirleyen geniş bir sosyal süreçler kümesini ifade eden soyut kavramlardır. Modern toplum insanı, bu üç süreci aşağı yukarı kesin çizgilerle birbirinden ayırabilir ancak ilkel ve geleneksel toplumlarda bu üç süreç birbiriyle yakından ilişkili ve iç içe geçmiş bir durumda olduğu için tıp ya da sağlıkla ilgili davranışlar, genellikle dinsel ve büyüsel inanç ve uygulamalardan etkilenmektedir (Rivers'tan Akt.: Türk, 2012:92).

Geleneksel kültürde hastalığın nedeni ve kaynağı konusunda farklı algılamalar söz konusudur. Sağlık, insanın doğaüstüyle ilişkisi ile sosyal ve doğal çevresiyle olan ilişkilerinin dengeli olması iken; hastalık ise bu ilişkilerdeki dengenin bozulması olarak algılanmaktadır. Tedavi biçimi de hastalığın nedeni belirlendikten sonra tayin edilmektedir (Türk, 2012:92).

Yeryüzündeki varoluş süreci içinde insan, açıklanmayan durumlara bulunduğu coğrafi ve kültürel koşullar içinde çeşitli çözümler geliştirmiş, hastalıkların tedavisinde doğaya başvurarak, bitkileri bu amaçla kullanmıştır. Bazı bitkilerin, sebebi bilinmeyen hastalıkları bertaraf ettiğini tecrübe ile öğrenen insanlar, kendilerini adeta sihirli bir şekilde iyileştiren bu bitkilerde olağanüstü vasıfların olduğuna inanmışlardır. Zamanla bunların bir kısmı, kem gözden, kötü ruhlardan korunmak amacıyla da kullanılır olmuştur (Emeksiz, 1998:229) Eliade, Kutsal sayılan tüm ağaç ve bitkilerin ayrıcalıklı konumlarını, bitkilerin ilk modelini örnek imgesini içermelerine borçlu olduklarına bağlar. Eliade'ye göre bir bitkinin, ihtimam görmesinin ve yetiştirilmesini sağlayan onun dinsel değeridir (Eliade, 1992:128-129).

Halk hekimliği ile ilgili uygulamalarda ve gerçekleştirilen çeşitli pratiklerde, yapılan uygulamaya inanç ya da itikat önemli bir boyutu oluşturur. İnsanlar karşılaşılabileceklerini düşündükleri zararlı etkilere karşı korunmak amacıyla, "kalplerini bozmadan", "bir umut" ile bağlanarak pratiği gerçekleştirmeye yönelirler (Demren, 2008:185-186). Nazara karşı gerçekleştirilen uygulamalarda da benzer bir durum söz konusudur.

Bugün özellikle geleneksel toplumlarda, hastalıkların sağaltılması, nazarın ve kötü güçlerin def edilmesi, doğaüstü güçlerin hoşnutluğunun kazanılması, zararlı böcek ve haşeratların korunma gibi amaçlarla çeşitli bitkilerin hiçbir işlem görmeden bireylerin kendileri tarafından sağaltıma yönelik

olarak direk kullanıldığı ve bu bitkiler çevresinde pek çok uygulama ve inanç geliştiği görülmektedir. Bahsettiğimiz amaçlarla kullanılan bitkilerden biriside halk arasında üzerlik olarak bilinen bitkidir. Anadolu'da üzerlik otunun manevi ve sihri gücüne inanılır. Üzerlik tohumları ipliklere dizilir ve evlerde duvarlara asılarak nazarlık olarak kullanılır. Ayrıca yakılır ve nazar değen hasta tütsüsüne tutulur (Erdemir, 2001:426). Erdemir, üzerlik tohumunun eski dönemlerden beri bilindiğine dikkat çeker ve bu bitkinin Eski Roma'da Dioscorides tarafından kullanıldığını belirtir (Erdemir, 2001:426).

“Bu bitki, XI Yüzyıldan itibaren lügatler ve tıp kitapları başta olmak üzere, yazılı metinlerde çeşitli özellikleriyle işlenmiştir” (Emeksiz, 1998:241). Üzerlik bitkisi XIX. yüzyılda Şanizade Ataullah tarafından yara iyi edici ve tütsü olarak uygulanmıştır. Bugün olduğu gibi eskiden de çok kullanılan üzerlik tohumu eski aktariye defterlerine kayıtlıdır. Örn: 1690-1691 ve 1774 aktariye defterinde adına rastlanır. 1774 tarihli bir ecza defterinden anlaşıldığına göre, üzerlik tohumu saray eczanesinde de kullanılmıştır. (Erdemir, 2001:426).

Nazar değen kişileri iyileştirmede kullanılan tütsü için genellikle üzerlik otu, bunun yanı sıra çörek otu, tuz, kuru karanfil vb. kullanılabilir (Çıplak, 2004:15). Tütsü, Türk topluluklarında eskiden beri görülen büyüden, nazardan çeşitli tehlikelerden korunma şeklidir (Akalin, 1993:256). Bugün Adana, Osmaniye, Mersin, Gaziantep, Diyarbakır, İstanbul, Afyon'da üzerlik tohumu ile tütsü yapılmaktadır (Çıplak, 2004:15-16). Çukurova'da tütsü üzerlik ile yapılır. Halk arasında buna üzerlik tüttürmek, tütsü yapmak denir. Üzerliğin tütsüde kullanılmasının amacı dumanın bol olması ve tohumların yanarken çatlayıp ses çıkarmalarıdır. Çıkan bu seslerle nazar eden kişinin nazarının bozulacağına gözlerinin patlayacağına inanılmaktadır (Akalin, 1993:257).

Türkçe Bitki Adları Sözlüğü'nde üzerlik bitkisi; (peganum harmala) 30-70 cm yüksekliğinde, çok yıllık otsu ve beyaz çiçekli bir bitkidir, tohumları tütsü olarak kullanılır. Eş anlamlıları İlezik, Nazar otu, Üzellik, Üzerik, Üzerrik, Üzeriyh, Yabani sedef otu olarak tanımlanmaktadır (Baytop, 1997: 272).

Söz konusu bitki Azerice ve Türkmence'de üzerlik, Kırım Tatarcasında özerlik ve Özbekçede yuzarlık olarak adlandırılmaktadır. Kazakça, Kırgızca, Uygurca ve Özbekçede adraspan, adıraşman gibi farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Kâşgâr dilindeki yıdığ ot adı da yaydığı koku sebebiyle bitkiye verilmiştir (Akalin, 1993: 254).

Bu bitki arkeolojik kazılar sırasında Friglerin başkenti Gordion'un (Yassıhöyük, Polatlı) Geç Bronz ve Helenistik dönemlerinde ve Güneydoğu Anadolu'da Gritille yerleşmesinin ortaçağa tarihlenen tabakalarında bolca bulunmuştur. M.Ö üçüncü bine ait yerleşmelerden Suriye'de Fırat kıyısında yer alan Selenkahiye, Hammam ve al-Raqai'de ve Aşağı Mısır'da Maadi yerleşmesinde de üzerlik tohumları tespit edilmiştir (Işık'tan Akt.: Şahin,2012:7)

Yaklaşık 2000 yıl önce Adana, Anavarza'da doğan, Avrupa ve Orta Doğu'da 1500 yıl boyunca tıbbi sağaltım alanında kullanılan Kitab al- Hasayış'in (Materia Medica) yazarı Dioskorides de (M.Ö 20-80) üzerlik bitkisinden söz eder ve bunun belki de efsanevi büyü bitkisi olarak bilinen “moly” olduğunu söylemektedir. Dioskorides'e göre bazıları bu bitkiyi “harmala”, Suriye ve Mısırlılar “besasa” (Tanrı Bes'in bitkisi) Kapadokyalılar da “moly” olarak adlandırmaktadır (Evc'i'den Akt.:Şahin,2012:7)

Korkut, Şanlıurfa Arat Dağı Florası üzerine yaptığı çalışmada Üzerlik bitkisinin etnobotanik özelliklerinden bahsederken bitkinin o bölgede 'Bogır' ya da 'üzerlik' olarak adlandırıldığını belirtir. Bitkinin tohumlarından süs malzemeleri yapılır ve nazar değmesin diye evlere asılır ayrıca ölen kişinin yatağının başında tohumlar yakılır. Bu işlemin ölen kişinin ruhunu arındırmak için yapıldığı

söylenmektedir (Korkut, 2006:44.90). Üzerlik otu Anadolu'da nazar ve kötülöklere karşı koruyuculuğuna inanılan bir bitkidir (Gezgin, 2015:182).

Halk arasında nazar otu olarak ta bilinen üzerlik, geçmişte olduğu gibi bugün de nazarı önlemek, hastalık sağaltmak, kötü ruhlardan korunmak, onları uzaklaştırmak amaçlarıyla kullanılmaktadır. İnsan hayatının doğumdan ölüme kadar her safhası çeşitli inançlar ve bu inançlara ilişkin uygulamalarla doludur. Örneğin Şanlıurfa ili tarihsel süreç içinde çeşitli költürlere ev sahipliği yapmış, çeşitli inanç ve uygulamalarla yoğrulmuş zengin bir költür birikimine sahiptir. Bu çalışma, üzerlik bitkisi çevresinde gelişen inançlar ve uygulamaların Şanlıurfa'nın Harran, Bozova ve Eyyübiye ilçelerinde halen költürün temel yapılarından biri olduğu temel varsayımı üzerine inşa edilmiştir Şanlıurfa'nın Harran, Bozova ve Eyyübiye ilçelerinde üzerlik bitkisi çevresinde gelişen inanç ve pratikler yaşamın her safhasında yoğun olarak görölmektedir. Bu pratiklerin ortaya çıkmasında yaşanan coğrafya ve bu coğrafyaya bağlı yaşam tarzının önemi büyüktür. "Geçmişten gelen költürel etmenler, 'batıl itikat', 'boş inanç' olarak değerlendirilse de insanların ihtiyacına cevap vermeye devam etmektedir" (Bulut, 2014:421). Çalışmamızda, Şanlıurfa ili Bozova, Eyyübiye ve Harran ilçelerinde günlük hayatta sıklıkla kullanılan üzerlik bitkisinin hangi amaçlarla kullanıldığı, üzerlik bitkisi etrafında gelişen inanç, ritüel ve uygulamaların neler olduğu değerlendirilecektir.

YÖNTEM

Çalışma Grubu

Bu araştırma Şanlıurfa iline bağlı Bozova, Eyyübiye ve Harran ilçelerinde yaşayan 68 kadın ve Şanlıurfa ili merkezinde aktarlık yapan 9 aktarla gerçekleştirilmiştir.

Görüşme yapılan kadınların 1'i hariç hepsi evlidir, evli olmayan 1 kadın ise 23 yaşında ve henüz boşanmıştır. Kadınların büyük bölümü görücü usulü ve aile onayıyla evlenmişlerdir. Görücü usulü dışında, kendi aralarında anlaşarak evlenenlerin eşleri ise akrabalarıdır.

Kadınların yaşları 18-73 arasında değişmektedir. Araştırma kapsamında göröşülen kadınların 2'si hariç hepsi ilçelerde yaşamaktadır. İlçelerde yaşamayan kadınlardan biri doğma büyüme Şanlıurfa Bozova'lı olup evlilik nedeniyle İstanbul'a yerleşmiştir. Bu süre içerisinde ailesini ziyaret etmek için Şanlıurfa Bozova'da bulunmaktadır. Diğer kadın ise Şanlıurfa merkezde yaşamaktadır ve yakınlarını ziyaret etmek için Eyyübiye'de bulunmaktadır.

Görüşme yapılan kadınlardan okuma yazma bilmeyenlerin sayısı 8, bunlar içinde hem Türkçe hem de okuma yazma bilmeyen kadın sayısı ise 5'tir. Bu 5 kadından 3'ü etnik kökenlerini Arap diğerleri ise Kürt olarak belirtmişlerdir. Bu 5 kadınla göröşmemiz sırasında Kürtçe ve Arapça bilmememizden kaynaklanan iletişim problemlerimizin çözümünde evde bulunan gelinleri ya da aynı sokakta veya o civarda oturan evli kızları yardımcı olmuşlardır.

Ayrıca çalışmamız sırasında Şanlıurfa Merkezde aktarlık yapan 8 ve Harran'da aktarlık yapan 1 kişiyle göröşölmüştür. Aktarların tamamı erkektir ve hepsi de okuma yazma bilmektedirler. Yaşları 32-65 arasında değişmektedir.

Veri Toplama ve Değerlendirme

Alan araştırmamıza dayalı çalışmamız 1-17 Temmuz 2016 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşme tekniği uygulanan çalışmamızda, veri toplama aracı olarak açık uçlu sorulardan oluşan görüşme formu kullanılmıştır. Araştırma Şanlıurfa iline bağlı Bozova, Eyyübiye ve Harran ilçelerinde yaşayan 68 kadın ile kendi evlerinde 1-17 Temmuz 2016 tarihleri arasında

gerçekleştirilmiştir. Özellikle Eyyübiye’de bazı evlerde yaptığımız görüşmelere kadınlar ya en yakın akrabalarını ya da komşularını davet etmişlerdir.

Görüşmelerimiz sırasında üzerlik bitkisinin aktarlarda yoğun olarak satılması ve bu bitkiye çok talep olması nedeniyle aktarlık yapan 9 kişi ile de görüşülmüştür. Bu kişilere, üzerlik bitkisinin ne olduğu, ne için kullanıldığı, daha çok hangi amaca yönelik olarak kendilerinden talep edildiğine ilişkin sorular yöneltilmiş ve bu bitkiye ilişkin yapılan uygulamaları anlatmaları istenilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler yorumlanmıştır.

BULGULAR ve YORUM

Araştırmamızda, görüşme yapılan kişilerin üzerlik bitkisi çevresinde gelişen inançları, bu inançlar doğrultusunda geliştirilen uygulamaların neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen verilere göre kadınların hepsinin evinde üzerlik bitkisinin asılı olduğu, evlerin büyük çoğunluğunda ise asılı olan üzerlik bitkisinin haricinde tohum olarak üzerliğin de bulunduğu görülmüştür. Bu bitkinin iplere dizilerek, ya kapı eşiğinin üzerine ya da oturma odası veya salon olarak kullanılan, misafir ağırlanan yerin giriş kapısının üzerine asılı olması oldukça dikkat çekicidir.

Şenese’ye göre eşik, evin içine giriş izni veren ve aynı zamanda giriş sırasında gelen kişiye bir eve girmekte olduğunu hatırlatan ilk duraktır. Kapı iyi ya da kötü güçlerin eve girişi için bir geçittir. Kapının iç ya da dış tarafına asılan çeşitli objelerle evin kötü güçlerden korunması ve eve bolluk ve bereket gelmesi sağlanmaya çalışılır (Şenese, 2011: 221). Eliade, İnsanların oturdukları yerlerin eşiklerine bir ayinsel işlev yüklendiğini ve bu nedenle eşiğin büyük bir özene mazhar olduğunu belirtir. Çok sayıda ritüel, evin eşiğinin aşılmasına eşlik etmekte, eşige selam verme veya tapınma hareketleri yapılmaktadır. Eşiğin “muhafızları vardır: bunlar girişi insanların kötü niyetlerine karşı olduğu kadar şeytani ve hastalık getiren güçlere karşı da korurlar. Eşik ve kapı geçiş simgeleri ve araçlarıdır (Eliade, 1992:5-6).

Görüşme yapılan kadınların büyük çoğunluğu eşik üzerine ya da misafir odasının kapısının üzerine asılan üzerliğin nazarı önleyeceğine inanmaktadır. Özellikle Harran ilçesinde kadınlar kapı ya da eşik üzerine astıkları üzerliğin yaşken araziden toplandığını ve bu asılan üzerliğin yılda bir defa iplere dizildiğini, daha sonraki yıl bitki tekrar yeşerip tohumlandığında aynı şekilde toplanıp tekrar iplere dizilerek eski üzerliğin yerinden alınıp onun yerine yenisinin asıldığını belirtmişlerdir. Yaşken iplere dizdikleri üzerlik bitkisinin uçlarına göz alıcı renkler içeren, simli ve parlak kumaş parçaları (kendi ifadeleriyle “cafcaflı çaputlar” bağlamaları ya da araya küçük cam ya da ayna parçalarının konulması, eve gelen kişilerin nazarlarını buraya çekmek ve nazarın patlamasını sağlamak içindir.

Korku duyulan yaratıkların zararlı etkilerinden korunmak için de kadınlar, üzerlik bitkisini özellikle kapı eşiğinin üzerine asmaktadırlar. Eyyübiye’de görüşme yaptığımız evlerden birinde görüşmeye katılan 4 kadının da bu konudaki fikirleri ortaktır. Kendi ifadeleriyle; ”üzerlik asılan eve şeytan ve cin girmez”. Eşik ya da kapı üzerine asılan üzerlik ile ilgili olarak bir başka görüşmecinin ifadesi şöyledir: “Eşik üzerine, kapı üzerine asılan üzerlik evi korur. Kem gözü ve kötü nefesi etkisiz hale getirir, cafcaflı renklere bağlanan çaputlar ve küçük aynalar gözü kendine çeker, nazar patlar. Üzerlik asılan eve şeytan ve cin girmez” (53 yaşında kadın/Harran).

Geçmişten gelen kültürel etmenler dinsel öğelerle ilişkilendirilerek yeni inanç öğelerinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Atay, 2009:109). Dinsel referanslarla birleşen geleneksel uygulamalar yeni kültürel etmenlerin ortaya çıkmasını sağlamakta ve varlığını sürdürmektedir. Bu bölgede yaşayan kadınların neredeyse tamamına yakınının, evini, çocuklarını, ailesini nazardan korumak için geleneksel uygulamaları yerine getirdikleri görülmüştür. Harran’da yaşayan ve Harran dışına sadece

Şanlıurfa merkeze gitmek için çıkmış bir kadın, üzerliğin 41 derde deva olduğunu, özellikle nazardan delirmiş bir kimseye, Perşembe'yi Cuma'ya bağlayan gece tütsü yapıp, çıkan dumanın içine çekmesi sağlanırsa, o kişinin sakinleşeceğini ve iyileşeceğini belirtmiştir.

63 yaşında olan bu kadın üzerlik için; “Peygamberin buhurudur 41 derde devadır, nazardan ağlayan, huysuzlaşan, hastalanan çocuklara akşam yakılır, dumanı üflenir, çocuk iyileşir. Sihir değil ama sihir gibi bir şeydir. Dumanı üflenirken; önce Fatıha, İhlas, Felak ve Nas sureleri okur, sonra “Ya Şafi, Ya Kafi, Ya Allah. Şifa senden, kefalet sanadır ve sana sığınmışız” deriz. Özellikle Cuma geceleri yakılırsa o duman cinleri, şeytanları evlerden komşulardan bile uzak tutar” demektedir. Görüldüğü gibi, dinsel inançlar ile birlikte geleneksel inançlarda varlığını sürdürmektedirler. Bazı geleneksel uygulamaların zamanla dinsel kurallar olarak algılanmaya başladığını görmekteyiz. İnsan yaşamında belirli aşamaların önemini içinde yaşanan topluluğun kültürel değerleri öne çıkarmaktadır. Toplumlar ise bu aşamaları aşiret adetleri ve dinin kurallarını harmanlayarak kutsal değerler haline getirmektedirler (Bulut, 2009:258)

Bozova, Eyyübiye ve Harran'da, nazardan korunmak için üzerlik bitkisinin kullanıldığı diğer uygulamalar şöyledir;

- Üzerlik bitkisi tuz ve şap ile közlenmiş ateşe atılır, çıkan dumanın evin her yerine dağılması sağlanır ve bu işlem yapılırken 3 defa “gözü olanın gözü çıksın denir. (30 yaşında kadın /Bozova)
- Nazar gitsin diye; düğün olduğunda, araba alındığında, çocuk doğduğunda, bir tavaya üzerlik, tuz, şeker ve soğan kabuğu konulup yakılır ve dumanın yayılması için, içinde üzerlik yanan tava evin her tarafında dolaştırılır. (Harran/Eyyübiye)
- Yanan ocağa ya da sobaya üzerlik atılır, yanan üzerliğin dumanı çıkar bu nazardan korunmaya iyi gelir. Kendine has bir kokusu vardır ki bu evdeki kötü kokuları emer, kötü ruhları kovar. Nenem biz çocukken sobanın üstüne atardı, yanarken dumanıyla birlikte kokusu çıkardı bizde o zaman kendimizi huzurlu hissederdik. (50 yaşında kadın/Eyyübiye)
- Bir tavada üzerlik tuzla yakılır, dumanı çıkarken tava ocaktan alınır ve evdeki herkesin bir yerde oturmasını sağlar. 3 ihlas, 1 Fatıha okunarak;
“Dağdan gelir üzerlik, taştan gelir üzerlik,
Göz eden, nefes eden,
Evinde ne tat bulsun ne dirlik” denilerek tava oturan kişilerin başında döndürülür.
- Nazar değen kişinin başının üzerinde, avuç içine alınan üzerlik bitkisi çevrilir. Kişinin başının üzerinde üzerlik bitkisi çevrilirken şu sözler söylenir:
“üzerlik, başında yeşil terlik,
siye nazar eden
ne gün görsün ne dirlik” ya da

“üzerliksen havasan,
her bir derde devasan,
gelmiş/gelecek olan,
kazayı, belayı savasan
...
Dağdan gelir üzerlik, taştan gelir üzerlik

Başında yeşil terlik
 Kim ne göz ederse
 Ne dirlik bulsun, ne düzenlik
 ...
 Kargalar kavuş
 Kazalar/belalar savuş,
 Göz eden, nefes edenin,
 Gözüne bin şiş (Fatma Dursun Koçak/85 yaşında /Urfa Merkezde ikamet ediyor)

Daha sonra nazar değen kişinin göğsüne içinde üzerlik olan elle 3 defa vurulur. Sonra nazarı çıkması için, avuç içindeki bu üzerlik yanan ateşe atılır.

- Nazardan korunmak için yapılan bir diğer uygulama ise “nazar kışlama” uygulamasıdır. Bu uygulamada üzerlik bitkisi bir tavanın içine konur yanına tuz ve soğan kabuğu eklenir ve hepsi bir arada yakılır, tava ocaktan alınarak evin her tarafında gezdirilir, daha sonra tavayı elinde tutan kişi çömelir ve elindeki tavanın üzerinden özellikle küçük çocukların atlaması istenir. Böylece nazar kışlanır.

Bu bölgede özellikle nazar değdiğine inanılan çocukların sağaltımına yönelik olarak üzerlik bitkisinin kullanıldığı görülmektedir. Üzerlik otundan tütsü yapılması ve bu dumanın çocuğun üstünde gezdirilmesi ya da çocuğun çıkan dumana tutulması yapılan uygulamalar arasındadır. Nazar değen çocuğun korunmasına ya da sağaltımına ilişkin üzerlik bitkisinden tütsü yapılması, Örnek ve Acıpayamlı'nın çalışmalarında da gösterilmiştir (Bkz: Acıpayamlı, 1962:7; Örnek, 2015:216-219). Üzerlik bitkisine ilişkin geleneksel uygulamalar, geçmişte olduğu gibi günümüzde de varlığını sürdürmekte ve güncelliğini korumaktadır.

Yine bu bölgede, özellikle yaşamın geçiş dönemlerinden olan doğum ve evlilik aşamalarında da korku duyulan yaratıklardan ve nazardan korunmak için üzerlik bitkisi kullanıldığı görülmektedir. Morris'e göre İnsan topluluklarının çoğunda asli geçişler ya da yaşam krizleri diye adlandırılanlar (doğum, buluşa erme, evlilik, ölüm) incelikli ritlerin odağıdır (Morris, 2004:392).

Görüşmelerimiz sırasında 66 yaşında olduğunu belirten bir kadın, evde doğum yapan kadınların rahat ve kolay doğum yapmalarını sağlamak için özellikle üzerlik bitkisi yakıldığını vurgulamıştır. Doğum yapacak kadınların doğum sancısı çekerken ağrıların azalması için ateşe üzerlik atıldığını belirtirken; “yanan üzerlikten çıkan kokuyu melekler severler ve bu kokuyu alan melekler dayanamaz gökten yere inerler. Böylece sancı çeken kadına yardım ederek kolay doğum yapmasını da sağlarlar” demektedir.(56 yaşında kadın/Harran) Eliade'ye göre mitler bize insanın, besin olarak kullanılan bitkilerin ve hayvanların, ölümün, dinsel kurumların bugünkü durumunun ve insanın tutum ve davranışlarının kökenini açıklar (Eliade:1993:103). Mitleri bilmek demek, nesnelere kökenindeki sırrı öğrenmek demektir (Eliade:1993:19).

Üzerlik bitkisi ile ilgili bir başka uygulama ise bir parça şap, 7 adet çörek otu ve 7 adet üzerlik bitkisinden yapılan nazarlığın, anne ve bebeğin kaldığı odaya asılması ya da lohusa kadının yastığının altına konulması uygulamasıdır. Bu uygulamada anne ve bebeğin kötülüklerden korunması hedeflenmektedir.

Yeni doğan bebeğin kötülüklerden, nazardan korunması ve özellikle kırkı çıkmamış bebeklerin ölümlerinin engellenmesi amacıyla korumaya yönelik uygulamalar arasında, bebek yastığının altına bıçak, makas gibi aletlerin, beşiğin altına ise içinde soğan, sarımsak, üzerlik otu ve çörekotunun bulunan bir poşetin konması uygulaması gelmektedir.

Korku duyulan yaratıklardan ve nazardan korunmak amacıyla üzerlik bitkisinin kullanıldığı başka bir uygulama ise yeni evlenen çiftin yataklarının etrafına bir tutam çörek otu ve üzerlik tohumu serpilmesidir. Görüşmelerimiz sırasında Eyyübiye’de yaşayan 56 yaşındaki 5 çocuk annesi bir kadın bu uygulamayı şöyle anlatmıştır: “yeni gelinin yatağını hazırlarken, o gün güzel olsun, damat ya da gelin korkmasın, nazar değmesin diye yatağın etrafına bir tutam üzerlik tohumu ve çörek otu serperiz. Ağızları tatlı olsun istediğimiz içinde yatağın dört köşesine şeker koyarız.”

Evlilik ve üzerlik bitkisi ile ilgili başka bir uygulama ise yeni gelinin korkulu rüya görmesini engellemek için yastığının altına bir torba içinde üzerlik, tuz, karahavuç ve bıçak konması uygulamasıdır. Bu uygulama gerçekleştirildiğinde yeni gelinin korkulu rüya görmeyeceğine inanılmaktadır.

Bölgede üzerlik bitkisi düğünden önce, kazanın, belanın önlenmesi, düğünün bozulmaması, nazarın önlenmesi amacıyla tütsü olarak yakılmaktadır. Ayrıca düğünlerde damadın cebine yine nazarın önlenmesi ve korkunun giderilmesi amacıyla çörek otu ile birlikte bir tutam üzerlik tohumu konulmaktadır.

Görüşmelerimiz sırasında Harran’da yaşayan 65 yaşında bir kadın üzerlik bitkisi ve tuzla yapılan tütsünün, bir kişi öldükten sonra ölünün baş kısmında çevrildiğini belirtmiş bunun neden yapıldığı kendisine sorulduğunda ise “ölünün ruhu rahat etsin diye yapılıyor” demiştir. Bu uygulamayı diğer kadınlara sorduğumuzda böyle bir uygulamanın olmadığını ya da böyle bir şey bilmediklerini ifade etmişlerdir.

Bulgularımız arasında üzerlik bitkisinin sağaltım amacıyla da kullanıldığı görülmektedir. Kadınların büyük çoğunluğu üzerlik bitkisinin özellikle baş ağrısına iyi geldiğini belirtirken bazıları ise bitkinin karın ağrısına iyi geldiğini söylemişlerdir. Aktarlarla yaptığımız görüşmelerde ise aktarlar bitkinin tohumunun baş ağrısına, mide ve karın ağrısına ve hemoroide iyi geldiği üzerinde durmuşlardır.

Bitkinin nasıl toplandığı ve tohumların nasıl kurutulduğuna ilişkin sorularımıza bir aktar, “üzerlik bitkisi bölgede çocuklar tarafından araziden toplanır ve annelerine götürülür, kadınlar tohumların çoğunu iplere dizer bir kısmını da öylece kuruturlar “ demektedir. Bitkinin çocuklar tarafından nasıl tanındığını sorduğumuzda ise aldığımız cevap “burada üzerliği köre sorsan gösterir” olmuştur. (40 Yaşında erkek/Şanlıurfa Merkez- Aktar Pazarı)

Aktarlar bitkinin şifa amaçlı kullanımına değinirken özellikle hemoroid, varis, baş ağrısı, baş dönmesine iyi geldiğini belirtmişlerdir. Görüşmelerimiz sırasında bir aktar bitkinin kullanımını anlatırken ”inanç meselesidir bu, inanırsan olur, ölüm dışında her şeye şifadır. Kavrulmuş tohumlar hastalığın çeşidine göre ya suyla yutulur ya da çay gibi kaynatılarak içilir” demektedir.

Bulgularımız arasında, üzerlik bitkisinin tüm bu kullanım alanlarının dışında bir başka amaçla kullanıldığı belirlenmiş ancak bu konuda detaylı bir bilgi elde edilememiştir. Bozova’da görüşmelerimiz sırasında 62 yaşında olduğunu belirten bir kadın, nazardan ve zararlı yaratıklardan korunmak için üzerlik bitkisine ilişkin kullanım alanlarını anlatırken, üzerliğin geçmişte takvim olarak ta kullanıldığını belirtmiştir.. Dedelerinin Suriye’den Türkiye’ye göç ettiğini belirten kadın çok eskiden evlerinde iplere dizilmiş üzerliğin duvarda asılı olduğunu ve her gün asılı olan üzerlikten bir adet koparıldığını hatta kadınların adet döngülerini buna göre hesapladıklarını belirtmiştir. Bu hesabın nasıl yapıldığına ilişkin sorularımızı ise tam olarak hatırlayamadığını söyleyerek cevaplayamamıştır. (62 yaşında Kadın/ Bozova)

SONUÇ YERİNE

Çalışmamızda, Şanlıurfa ili Bozova, Eyyübiye ve Harran ilçelerinde günlük hayatta sıklıkla kullanılan üzerlik bitkisinin hangi amaçlarla kullanıldığı, üzerlik bitkisi etrafında gelişen inanç, ritüel ve uygulamaların neler olduğu değerlendirilmiştir.

Elde edilen verilere göre kadınların hepsinin evinde üzerlik bitkisinin asılı olduğu, evlerin büyük çoğunluğunda ise asılı olan üzerlik bitkisinin haricinde tohum olarak üzerliğin de bulunduğu belirlenmiştir. Görüşme yapılan kadınların büyük çoğunluğunun eşik üzerine ya da misafir odasının kapısının üzerine asılan üzerliğin nazarı önleyeceğine inandıkları belirlenmiştir. Yaşken iplere dizdikleri üzerlik bitkisinin uçlarına göz alıcı renkler içeren, simli ve parlak kumaş parçaları bağlamaları ya da araya küçük cam ya da ayna parçalarının konulması, eve gelen kişilerin nazarlarını buraya çekeceğine olan inançtan kaynaklanmaktadır.

Korku duyulan yaratıkların zararlı etkilerinden korunmak için, kadınların üzerlik bitkisini özellikle kapı eşiğinin üzerine astıkları görülmektedir.

Dinsel referanslarla birleşen geleneksel uygulamalar yeni kültürel etmenlerin ortaya çıkmasını sağlamakta ve varlığını sürdürmektedir. Bu bölgede yaşayan kadınların neredeyse tamamına yakınının, evini, çocuklarını, ailesini nazardan korumak için üzerlik bitkisine ilişkin geleneksel uygulamaları yerine getirdikleri görülmüştür.

Bu bölgede özellikle nazar değdiği inanılan çocukların sağaltımına yönelik olarak üzerlik bitkisinin kullanıldığı görülmektedir. Özellikle üzerlik otundan tütsü yapılması ve bu dumanın çocuğun üstünde gezdirilmesi ya da çocuğun çıkan dumana tutulması yapılan uygulamalar arasındadır.

Yine bu bölgede, özellikle yaşamın geçiş dönemlerinden olan doğum ve evlilik aşamalarında da korku duyulan yaratıklardan ve nazardan korunmak için üzerlik bitkisi kullanıldığı belirlenmiştir. Geçiş dönemlerine ilişkin uygulamalara özellikle önem gösterildiği görülmektedir.

Bulgularımız arasında üzerlik bitkisinin sağaltım amacıyla da kullanıldığı görülmektedir. Kadınların büyük çoğunluğunun üzerlik bitkisinin özellikle baş ağrısına, karın ağrısına iyi geldiğine inandıkları belirlenmiştir. Yine bulgularımız arasında aktarların da bitkiyi özellikle şifa amaçlı kullandıkları belirlenmiştir.

Üzerlik bitkisinin tüm bu kullanım alanlarının dışında bir başka amaçla kullanıldığı belirlenmiş ancak bu konuda detaylı bir bilgi elde edilememiştir. Bozova'da bir görüşmemiz sırasında 62 yaşında olduğunu belirten bir kadın, nazardan ve zararlı yaratıklardan korunmak için üzerlik bitkisine ilişkin kullanım alanlarını anlatırken, üzerliğin geçmişte takvim olarak ta kullanıldığını belirtmiş ancak bu konuda ayrıntılı bilgi elde edilememiştir.

Sonuç olarak, Bozova, Eyyübiye ve Harran'da Üzerlik bitkisi çevresinde gelişen inanç ve uygulamaların, genel kültürel yapı içinde önemini son derece koruduğu, özellikle yaşamın çeşitli safhalarına ilişkin geçiş ritüellerinde, nazar inancına ilişkin inanç ve pratiklerde, halk hekimliğinde, çeşitli törenlerde, üzerlik bitkisinin kullanıldığı ve bitkiye ait uygulama bilgisinin varlığını güçlü bir şekilde sürdürmekte olduğu görülmektedir. Yüzyıllar geçse de bir kültürde yer etmiş adet, gelenek, görenek inanç ve ritüeller değişikliğe uğrasalar bile varlıklarını sürdürürler ve yaşamın her alanında izlerini gösterirler. Özellikle korku duyulana karşı deneyimlenen mistik ve büyüsel nitelikli geleneksel uygulamalar, dinsel öğelerle ilişkilendirilerek yaşama geçirilmektedir. Çalışmamızda üzerlik bitkisi etrafında gelişmiş pratikler ve ritüellerin incelenmesi kültür içindeki bir uygulamanın yerini göstermesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Acıpayamlı, O. (1962), Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi. Sayı:1-2, Cilt:20, S.1-40
- Akalın, Ş. H. (1993), Üzerlik, Üzerlik, II. Uluslararası Karacaoğlan ve Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, s. 247-260, Adana
- Atay, T. (2009), Din Hayattan Çıkar (Antropolojik Derlemeler), (2. Baskı), İstanbul, İletişim Yayınları,
- Ateş, M. (2014), Mitolojiler ve Semboller, (4. Baskı), İstanbul, Milenyum Yayınları.
- Baytop, T. (1997), Türkçe Bitki Asları Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 578
- Bulut, M. (2009), Güneşe Yüzünü Dönenler, Folklor Edebiyat Sayı: 60 Cilt:15, s:255-260
- Bulut, M. (2014) Kavak İlçesi ve Köylerinde Doğum Sonrası Uygulamalar: Anne ve Bebeğe Yönelik Duyulan Korkular ve Sağaltım Yolları, *Journal of Human Sciences*,
- Çıplak, (2004), “Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnanıcı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, S.15, ss.103-125
- Demren, Ö. (2008), “Halk Hekimliğinde Ocaklar ve Şamanizm”, *Folklor/Edebiyat*, Cilt:14, Sayı: 56, S. 185-210.
- Eliade, M. (1992) Kutsal ve Din Dışı, (1. Baskı), Ankara, Gece Yayınları.
- Eliade, M. (1992) İmgeler ve Simgeler, (1. Baskı), Ankara, Gece Yayınları.
- Eliade, M. (1992) Mitlerin Özellikleri, (1. Baskı), Ankara, Gece Yayınları.
- Erdemir, A. D. (2001) Şifalı Bitkiler Doğal İlaçlarla Geleneksel Tedaviler (İstanbul ve Bursa Aktarlarından Örnekler) İstanbul, Alfa Yayınları
- Emeksiz, A. (1998) “Türk Halk Kültüründe Üzerlik”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: XXVIII, 1998, s.229- 242.
- Gezgin, D. (2015) Bitki Mitosları (Üçüncü Baskı), İstanbul: Sel Yayıncılık
- Korkut, M. M., Arat Dağı Florası ve Etnobotanik Özellikleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa
- Morris, B. (2004) Din Üzerine Antropolojik İncelemeler (Bir Giriş Metni), Çev: Atay, T. Ankara, İmge Kitabevi Yayınları
- Obeseyekere, G. (2011) Kültürün İşleyişi Psikanaliz ve Antropolojide Sembolik Dönüşüm, İstanbul, Doruk Yayıncılık
- Örnek, S. V. (2015), Geleneksel Kültürümüzde Çocuk, Ankara, Bilgesu Yayınları
- Şahin, K. (2012) Üzerlik Bitkisinin Türk Halk Kültürü ve Sanatı Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum
- Şenese, R. O. (2011), Türk Halk Kültüründe Bolluk ve Bereketle İlgili İnanç ve Uygulamalarda Eski Türk Kültürü İzleri, *Folklor Edebiyat*, Cilt:17, sayı:66,2011/2 s:209-228)
- Türk, H. Millî Folklor, 2012, Yıl 24, Sayı 94. 92 Hatay Türbe İnançının Sağlık Antropolojisi Açısından İncelenmesi, *Millî Folklor Dergisi*, Millî Folklor, 2012, Yıl 24, Sayı 94

Extended English Abstract

The research conducted with 68 women living in Bozova, Eyyübiye and Harran countries of Şanlıurfa and with 9 herbalists who work in the city centre of Şanlıurfa. All of the interviewed women, except for one, are married; the one who is not married is 23 years old and newly divorced. Most of the women experienced prearranged marriages or they married by taking their family's blessing. Women who are not married by prearranged marriages are married to their relatives. Women's age vary between 18- 73. Except 2 of these 9 women interviewed in the scope of the research live on the countryside.

One of the women who does not live on the countryside was grown up in Bozova-Şanlıurfa but moved to İstanbul after her marriage. During this time of the interview, she was in Bozova to visit her family. And the other woman lives in the city centre of Şanlıurfa and during the interview she was in Eyyübiye to visit their relatives.

8 of the interviewed women are illiterate, and 5 of these 8 women do not know neither Turkish nor writing and reading. 3 of these 5 women indicate their ethnic origin as Arabic and the others as Kurdish. Communication problems during our interview with these 5 women arising from our not knowing Kurdish or Arabic were solved with the help of their daughter-in-law who live in the same home or with the help of their married daughters who live in the same neighbourhood.

8 herbalists from the city centre of Şanlıurfa and 1 herbalist from Harran were also interviewed because the wild rue is widely known and sold. These herbalists are all men and all literate. Their age vary between 32- 65.

In our research, the wild rue, which is commonly used in daily life in Bozova, in Eyyübiye and in Harran of Şanlıurfa, is examined. The questions of which purposes it is being used and the beliefs, rituals and practices which developed around the wild rue are analysed.

According to the data collected, in all of the women's houses, there is a wild rue branch hanged on the wall and in most of the houses, except from the plant hanged on the wall, there is also wild rue seeds. Most of the interviewed women believe that the wild rue hanged above the threshold or above the guest room's door block the evil eye. To draw guests' negative gaze, the fresh wild rues are aligned on a rope and tied with coloured tissues or little mirror pieces are put between them.

In order to protect from the unseen creatures, women hang the wild rues especially above the threshold.

Traditional practices along with the religious references make new cultural factors emerge and make these traditions survive. It is observed that nearly all of the women living in that area use these practices with the wild rue in order to protect their home, children and family from the evil eye.

In this area, in order to ensure the wellness of the children who are believed to be exposed of the evil eye are being treated by the wild rue. Among these practices, making an incense out of the wild rue and exposing the child to its smoke is observed.

Especially on the transition periods such as birth and marriage, the wild rue is used to be protected from the evil eye or from the unseen creatures. These transitional periods are especially important.

Amongst our discoveries, using the wild rue on the purpose of treatment is also observed. Most of the women believe that the wild rue cures especially the headache and the stomach-ache. It is also observed among our findings that the herbalists use this plant on the purpose of healing as well.

Except from this usage, the wild rue is also determined to be used in other areas but enough information could not be collected. During an interview in Bozova, while a 62 year old woman was telling the usage area of the wild rue, she also indicated that the plant was used as a calendar in the past; but there could not be found enough information on the subject.

Consequently, in Bozova, in Eyyübiye and in Harran, in different phases of life such as transitional rituals, in practices and beliefs concerning the evil eye, in folk medicine and in different ceremonies, the usage of the wild rue is observed. Despite the ages, a tradition, a belief or a ritual which has place in a culture, even though they may change, they survive and leave their mark in every sphere of life. Especially the mystical and magical traditional practices which developed against the feared creatures, associated with religion and put into practice. In our research, analysing the practices and rituals developed around the wild rue is important since it shows plant's field of application in a culture.